

A TELJESSÉG FELÉ, VAGY A KRITIKA KRITIKÁJA

BÁNYAI JÁNOS: *Könyv és kritika.*

Symposion Könyvek 37., Forum, Újvidék, 1973.

Bányai János figyelme — talán azért is, mert a Magyar Szó kulturális és kritikai mellékletében, a Kilátóban, hétről hétre bemutat egy könyvet — sok mindenre kiterjed. Sokféleképpen elfelejtett múltunk irodalmi anyagának kritikai megítélésére, az elsikkadó, eltűnő, elfelejtett kulturális és szellemi örökségünk, értékeink megismertetésére éppúgy (*Idő, idő, tavaszidő; Jugoszláviai magyar népmesék; Föld és mag*), mint közös dolgaink, a délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok (*Szomszédság és közösség*), illetve napjaink szerb költészetének (Milan Komnenić: *Novije srpsko pesništvo*) vizsgálatára, vagy a mai magyar irodalom Magyarországon, Jugoszláviában, Romániában kiadott költői és prózai műveinek értékelő elemzésére. Az írók, költők, kritikusok és irodalomtörténészek termékenységétől — s persze egyéni érdeklődésétől — függően, Bányai az 1971 decemberétől 1973 júniusáig megjelent könyvekről írva egy-egy szerző, mint pl. Bori Imre, Brasnyó István, Örkény István munkásságával két-három ízben is foglalkozik; viszont e kivételektől eltekintve mindenkiről csak egyszer, egy kötet kapcsán ír, jóllehet egybegyűjtött kritikáinak megjelenése után, vagy azzal szinte egyidejűleg, Weöres Sándor költészetére és Gion Nándor prózájára, regényírás módjára ismét reflektál. De megint csak a művek — *Tizenegy szimfónia; Virágos katona* — könyvesboltokban való megjelenésekor. Mindez persze korántsem a statisztikai számbavétel miatt érdekes (mivel az, akár csak a bikini, sohasem mutatja meg a lényegét), hanem azért, mert ilyen módon — és egyébként is — Bányai János úgy ír, hogy akár egyetlenegy könyv »recenzálásakor« is, a kiválasztott író, költő, kritikus stb. alkotásának taglalásakor: mindig a teljes »opust«, s az egyéni jegyeket tartja szem előtt. Vagyis műközpontú vizsgálódásai közben írói-költői-kritikusi magatartásformákat, állandó vagy »belső« sajátosságokat, világképeket, költői, írói szemléleteket, modelleket, nyelvi, formai és tartalmi »autentikusságokat«, művészi és emberi hitvallásokat, társadalmi elkötelezettségeket stb. keres, vagy egyszerűen csak a járható és járhatatlan utakat világítja meg az alkotó és az olvasó számára egyaránt. A teljesség felé tartó — bár az eleve megszabott, három-négy gépelt oldalas terjedelem miatt leszűkített — vizsgálódás tehát ilyen vagy hasonló, döntőnek tartott, szempontok szerint terjed ki a műre, a szövegre, a versre, hogy egy-egy írás, vers »eleven, élő testén« mutassa meg és tudatosítsa az irodalom, mindenekelőtt pedig a modern költészet annyira összetett problémáit, s ezzel együtt a poétikai elvekből, valamint a konkrét szövegelemzésekből következő — és »esetleg általánosítható« — megállapításokat is összegezze, levonja.

Nyomban meg kell mondanunk, hogy Bányai széles körű tájékozottsággal, tiszteletre méltó és aránylag magabiztos kritikai felkészültséggel, s legtöbbször tárgyilagos higgadsággal szól a alkotókról, az alkotókról, olvasmányélményeiről, de problémaköreit sohasem azzal a szándékkal közelíti meg, hogy végleges, örök érvényű válaszokat adjon, mivel a beskatulyázás helyett inkább a mindenkor bírálva újragonoló, előítéletektől mentes értékelés és újraértékelés híve. Hiszen jól tudja, hogy mindaddig, amíg nem hull ki a kézről a toll, egyetlenegy életmű sem befejezett, vagy ha »az irodalmi műalkotás véges és befejezett« is, ahhoz sem fér kétség, hogy »ugyanakkor egy meghatározott közegben is definiált«. Erre Bori Imre *Az avantgarde apostolai* című tanulmánykötetének elemzésekor mutat rá legegyszerűbben Bányai (27—28.), amikor is kimondja, hogy »ezt a közösséget az irodalmi irányzat mint az írói magatar-

tás, az alkotás funkciója, a mű anyaga és a művészi eszközök belső összefüggése, összessége, együttese adja meg*, s ezek a tényezők mindig belülről definiálják a műalkotást.

Ezeket az összefüggéseket éles szemmel, megbízható értékítéletekkel általában mindig észreveszi, és ki is domborítja, a kritika állandó gyakorlatában (s itt az *Új Symposionban* és a Magyar Tanszék *Tanulmányok* c. kiadványaiban megjelent írásaira is gondolok) mindinkább érlelődő Bányai. Éppen csak az a baj, hogy sommás megállapításait — mint pl. Gál László öt évtizedes költői munkásságának ismertetésekor (*Rozsdás esték*), vagy Domonkos István »önmagát minden egyes versben újraformáló« költői teljesítményeit értékelve (*Át-húzott versek*) stb. — nem támasztja eléggé alá, konkrét szövegidezetekkel is, vagyis okfejtéseit és ítéleteit nem alapozza meg eléggé, hanem a részletező elemzések helyett legtöbbször csak közli felfedezéseit, álláspontjait. Holott a könyve végén olvasható és a kritika szerepéről, feladatáról Végel Lászlónak adott nyilatkozatában azt mondja: »Ebből a gondolkodási körből* merítve alapelveimet, kíséreltem meg könyvemben magam is hozzájárulni (amennyiben tudtam) e problémák megértéséhez, mégpedig oly módon, hogy konkrét szövegeket, verseket elemezve közelítettem meg egy természetesen még ki nem alakult költészetelmélet körvonalait.«

E nyilatkozatát két okból idéztem szó szerint. Egyrészt, hogy egyértelműen kitűnjön: semmiképp sem állításai folytonos »illusztrálását« kérem tőle számon (hiszen az idézetek felsorakoztatásánál mi sem lenne könnyebb), hanem inkább arra akarok utalni és figyelmeztetni, hogy noha nyilatkozatában kritikai ténykedésének egyik leglényegesebb ismérvét fogalmazta meg, ehhez a követelményhez, igényhez nem tartja magát elég következetesen. Ilyenkor, ha még annyira tömör és tetszetős is egy-egy megállapítása, nem tudja eléggé meggyőzni az olvasót (még nyilvánvaló igazában sem), mert alig bizonyít valamit, s így az, amit leír, akarva, nem akarva is, egy kissé »a lélek kalandja« marad a művek és »a mesterművek között«. Ezért kell fenntartással fogadnunk az olyan sommás megállapításait például, hogy »Gál László tehát kezdeményezője és összegezője is a jogoszláviai magyar költészetnek és ezért mindazt, ami az ő költészetéről a kritika nyelvén elmondható, bizonyos mértékig, vagyis az eltérések és »a ellentmondások figyelembe vételével, általánosítva, egész költészetünkre is vonatkoztathatjuk«. Gondolati alátámasztás, tüzetes és sokoldalú. a dolgok eleve nére tapintó elemzés nélkül az ilyen és hasonló kitételeket vagy elfogadjuk, vagy nem. Mint Domonkos István kötete kapcsán is, amikor azt írja, hogy a Symposion első nemzedékének »lírai és poétikai eredménye nyomán kialakult egy többé-kevésbé stabil norma, amely szerint költészetünkben aránylag könnyen lehet verset írni... Viszont minél könnyebb az első nemzedék felfedezéseit a versekben kamatoztatni, annál nehezebb éppen most igazi költészetet írni«. Hogy miért, annak magyarázatával Bányai már adós marad, pedig a kérdés roppant érdekes és tanulságos kritikai eszmefuttatást, mérleget eredményezhetne. De nemcsak a jelenség magyarázatában, hanem az esztétikai fogékonyság, mérce és az esztétikai gondolkodás kérdésében, dialektikus változásában is. Annál inkább, mert — mint maga is leszögezi — a jól megírt, korszerűen felszerelt vers még nem költészet, s az egész modern irodalomnak egyik nagy tehertétele, hogy a felfedezéseket, az igazi költészet ismérveit könnyű reprodukálni.

Persze, fiatal és felületességgel semmiképpen sem válóható kritikusunknak megannyi mentsége van arra, hogy miért nem fejt ki gondolatait, hiszen nem összefüggő, kérdéskörökre összpontosító tanulmányokat gyűjtött össze könyvében, hanem csak alkalmi — jöllehet szélesebb esztétikai koncepcióra épített és igényesen megírt, maradandóbb értékű — reflexiókat. Amit azonban nem gondol végig egy-egy bírálat közben: megteszi azt (ha olykor elszórtan s a sorok között is) könyve egészében. »Könyve anyagából« ugyanis — nemcsak

* Értsd ezen az esztétikum sajátosságait, a modern költészet összetett problémáit stb.

azért, mert ezt maga is kijelenti — csakugyan kiolvasható, hogy az igazi költészet szerepét csak a lehető legnagyobb mértékben »megformált« vers töltheti be, »melynek minden eleme funkcionált és egymás közt teljes koherenciában van . . . , akár az elvont, elméleti vagy poétikai, akár a konkrét emberi, társadalmi szerep távlatából vizsgáljuk«.

S ha mindjárt csak közbevetés erejéig is, itt kell szóvá tenni, hogy Bányai általában nagy jelentőséget tulajdonít a mindent (stilust, nyelvet, gondolatot, költői átlényegítést, tudatosságot stb.) összegező és kifejező *formai* igénynek, tökéletességnek — ám ugyanakkor, még a novellás kötetek, regények és színművek elemzések is *aránylag kevés figyelmet szentel a műalkotás korral való szembesítésére*. Ez alól talán csak az Örkény-művekről (*Idő, rendben*) írt három kritika képez kivételt, de itt meg a többszörös nekifutás ellenére se nyújt egymást kiegészítő, tudományos igényű tanulmányt; hanem a jelenségeket távolabbi összefüggésekkel is szembesítő elemzések helyett: a kritikusi színvonalához mindenképpen méltatlan »tartalom«-ismertetéshez is visszakanyarodik, mint pl. a *Tóték* esetében.

Könyve egésze, mégis, anélkül, hogy előregyártott sémákhoz igazodna, vagy az alkotások esztétikai-etikai-politikai-világnézeti bonyolult koordinátái és összefüggései között egy pillanatra is elveszne: *helyt áll önmagáért*. Főképp, ha az »Egyszóval«-szerű összegezések helyenkénti modorosságaitól eltekintünk, és elsősorban az önmagukat, világukat és kifejezésformájukat kereső, vagyis a kísérletező írókról, költőkről szóló kritikáira gondolunk. Velük érezhetően rokonszenvez Bányai, noha mindvégig annyira tárgyilagosan ír, hogy hangja mindössze néhány esetben — pl. Domonkos István, Weöres Sándor, Pilinszky János, Szentkuthy Miklós — könyvének bemutatásakor izzik fel. De ilyenkor sem annyira, hogy szubjektívvé váljon, hanem inkább csak annyira, hogy a magán átszűrt mű élményét és értékét melegebben, ihletettebben tolmácsolja, gondolatait pedig választékosabban közölje az olvasóval. Ez a hang gyakrabban, erősebben és bátrabban is felcsendülhetne kritikáiban, a lírai és prózai műveket bemutató írásaiban; mert ezáltal nemcsak tömörségük, igazmondásuk, komolyságuk vagy szellemességük, de szenvedélyességük szerint is olvasmányosabbak lennének kritikái. Azok a kritikák, amelyek — szóljanak bár az irodalmi hagyományról, a múlttól és a jelenről, a nagy »öregekről« és az új tehetségekről — nemcsak eldönteni, meghatározni akarnak, hanem értékeket is fölfedezni és megszerettetni! S mi tagadás, a marxista esztétika elveit, szempontjait érvényesítve: Bányai a dolgokat, jelenségeket megláttatni is megtanít, nem utolsósorban pedig az *olvasásra*. Hiszen, aki olyan sok könyvről ír, mint ő, az nyilván nemcsak írni, hanem olvasni is tud, s ezt a szeretetet és örömet másokkal is meg tudja osztani. Pedig közismert tény, hogy az esztétikai gyönyörért drágán fizet meg az ember. Mert — ahogy Sütő András is mondja a világirodalom néhány zsenijének alkotásairól — »ezek a titánok a földre tepernek, megkínóznak, megrikatnak és menevettetnek, kíméletlen önvizsgálatra kényszerítenek, mércét állítanak előbed, de tanácsot nem adnak, titkukról lebbentsd föl magad a fátylat, ha tudod«.

Bányai — persze korántsem világirodalmi zseniokről és alkotásokról írva — a tanácsadásban éppúgy segít, mint a titkok föllebbentésében. S mivel őt is kereső, kutatószenvedély hevíti, járt utak helyett gyakran indul el a még ismeretlen csapások, erek mentén is, mert — türelmes és megszállott klncskeresőként — a »salakból és a hordalékból is ki szeretné mosni az aranyat. Brasnyó István és Ladik Katalin verseit, útkereséseit, kísérletezéseit ismertetve-értékelve éppúgy, mint akkor, amikor pl. az elsőkötetes Petri Györgyöt vagy a magyar próza útjait vizsgáló kritikustársát, Sükösd Mihályt (*Küzdelem az epikával*) mutatja be.

Ennek bizonyítására további példákat is fel lehetne hozni — ám ehelyett zárjuk írásunkat azzal, amit Lengyel Balázs *Hagyomány és kísérlet* c. tanul-

mánykötetéről oly találóan írva éppen ő mondott: »a versnek és a prózának azokat a rétegeit vizsgálja, amelyek a legmélyebben hatnak az olvasóra, de eközben sohasem téved az impresszionizmus vizeire, tanulmányaiából sohasem hiányzik az egzakt megfigyelés... Könyve gazdagon viszonyozza az irodalomnak azt, amit tőle kapott«.

Ez a megállapítás, csaknem szó szerint, Bányaí János könyvére is érvényes. Kár azonban, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom természetének vizsgálatát teljesen figyelmen kívül hagyta. De ezt tán nem is kérhetjük tőle számon — mivel író és alkotás, író és olvasó érdekében már így is annyi mindent megtett, mint (néhány kivételtől eltekintve) mások együttléve sem.

SZÜCS IMRE

AZ ELSŐ CSIPKESZÖVETÉN ÁTPILLANTVA...

LADISLAV KOVAČIĆ: *Intime*.
Osvit, Subotica, 1974.

Ladislav Kovačić kötete, az »*Intime*« (*Intimitás*), mint valami hunyorító szem tekint a költői lélek mélyébe, vagy az emberi lét rejtelseibe. E kémlelés sikereit összegezve elősorban két ciklusra kell irányítani figyelmünket: egyiknek címe »*A városnak*«, a másiké pedig »*Neked*«. A mardék négy verscsoport közül a két utolsó különösen fáradt, szárnyalás nélküli. Az ihlet frissessége hiányzik belőlük. Vasko Popa verseinek lejtése visszahangzik egy-egy sor ritmusa mögött. A »*Melenához szóló szerelmes beszéd*« sem elég elmélyült. Ez a szerelmi költészet nem igen lép túl a »haj, száj, szem«-re vonatkozó lelkendezésen. Ezt az ősi tartalmat új formába faragni lenne elvárando egy fiatal költőtől.

A kissé elégikus hangvételű »*Neked*« ciklus már sokkal gazdagabban, életereősebben sarjad. Bár fölötte sokszor ott érezni e vidék előbbi látogatónak jelenlétét, keze nyomát, kíméletességét, amely nem engedte, hogy a szikla alja kifosztva maradjon, a később jövőknek még hírmondó sem legyen a ciklámenes völgyből, a gyöngyvirág borította lejtőről... És íme a szavakat szellemujjak keverik, tologatják... Colette, Prévert. Desanka Mak-

simović... a költő háta mögötti rejtélyes összeesküvés részvevői. A szerelem pedig valahogyan kiáramlik a költő lelkéből és elvegyül a természet elemeivel:

a) *Takvu te vidim
ko proletnji dani vetrove
Grane tek olistale
Breze tek oplavile
A ti
sva pozlaćena od neke tople
tuge*

(*Oilyannak látlak
mint tavaszi napok a szeleket
Felső lombú ágakat
Most kékülő nyíreket
Rajtad meg
valami légy bánat aranya
ömlék szet*)

b) *Kao da si svu noć
spavala u bilju
Kao da si svu noć spavala
na mojim rukama
Sva mirišeš na sunce
dane u letu
Sva mirišeš na bilje
i
setu*

(*Mintha egész éjjel
növények közt aludtál volna
Mintha egész éjjel
karjaimban tartottalak volna
Napfénytől illatozol
és múltó napoktól
Növények szagát érzem rajtad
és
a bánatát*)